

<https://doi.org/10.31891/2415-7929-2023-27-11>

УДК 215 (450)

КРАМАР В. Б.

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0001-8014-3711>

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ. ШЛЯХ ДО МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ СТРАТЕГІЙ

Розглянуто історію розвитку основних моделей перекладу текстів. Систематизовано чинники, що впливали на зміни домінуючих методів перекладу в різні епохи. Викладено особливості новітніх моделей перекладу, в центрі уваги яких стоять адресат, цільова культура, прагматична відповідність. Наведено окремий ілюстративний матеріал – від Біблії, до постмодерністського тексту.

Ключові слова: моделі перекладу, прагматичний аспект, імпліцитність, локалізація, типи доместикацій.

KRAMAR V.

Khmelnytskyi National University

HISTORY OF TRANSLATION. THE WAY TO INTERDISCIPLINARY STRATEGIES

Development of different translation strategies in historical aspect is considered. In the beginning interpreters practiced two strategies – word for word translation and free translation. With the growth of culture and science, a new type of texts that contain connotative and extralinguistic information appear. So, yet the Renaissance translators are in favor of translation, which not only faithfully reproduces the content of the original, but does not violate the norms of the target language. The ancient Roman tradition of cultural adaptation is returning. The choice of translation model was made mainly in view of the genre of the source text. With the development of the humanities, a number of linguistic, psychological and social factors gain an additional influence on the choice of translation strategies. The purpose of the study is to determine the nature and intensity of such effects.

The first half of the twentieth century presents the burst of linguistics, which, in turn, gives a new impetus to the development of translation studies. The scholars research not just the text, but the more complex concept of discourse. Accordingly, not just language, but communication in general became the object of translation studies and translation methods gradually shift towards domestication model. Pragmatic strategies are trying to look into the so-called "black box" of translation, that is, to analyze not only the result but also the process of translation itself. The dynamics of the translation process shows a certain departure from the traditional linguistic translation and the increasing involvement in the field of culturology and pragmatics. Thus, for modern communication theory, translation is an understanding of the phenomenon of who translates and for whom, so the focus transfers from the text to the addressee.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Переклад, зародившись як засіб для точного відтворення вихідної інформації – релігійної, комерційної чи військової, мимоволі визначив свою природу як переклад послівний чи лінгвістичний. З розвитком культури і науки на авансцену виходить новий тип інформації, не прив'язаний безпосередньо до змісту тексту, а такий, що містить також екстралінгвістичну інформацію. І вже в IX ст. нашої ери Кумараджива, буддистський мислитель і перекладач [1, с.143], здійснює реформу перекладацьких принципів щодо санскритських сутр, заявляючи, що ці тексти слід перекладати у вільний, а не послівний спосіб. Світських текстів в сучасному розумінні терміну на ту пору ще бракує, але поява праць з історії і філософії дає підстави говорити про початок традиції вільного перекладу.

Починаючи з XII-XIII ст. поступово зростає кількість «розважальних» текстів, зокрема і художніх. Серед пам'яток перекладу тієї доби зустрічаються поетичні, прозові тексти, драматичні твори. Старофранцузький епос «Пісня про Роланда» став першим відомим твором, що переклали двома «народними» мовами - старонімецькою та нідерландською. Перекладені твори набувають популярності серед все більших верств населення, завдяки цьому всією Європою розповсюджується, до прикладу, жанр лицарського роману.

Відтепер обидві моделі набувають то більшої, то меншої ваги серед перекладознавців. Митці Середньовіччя з переважною увагою до релігійних та юридичних текстів послуговуються лінгвістичною моделлю. В епоху Відродження, коли стрімко зростає популярність світської літератури, перекладачі виступають на користь перекладу, що і точно відтворює зміст оригіналу, і не порушує норм цільової мови. Повертається і давньоримська традиція культурної адаптації. Отже, вибір перекладацької моделі здійснювався в основному з огляду на жанр вихідного тексту. З розвитком гуманітарних дисциплін низка чинників лінгвістичного, психологічного й соціального характеру здійснює додатковий вплив на вибір перекладацьких стратегій. З'ясування природи й інтенсивності таких впливів є метою дослідження.

Аналіз досліджень та публікацій

В 2018 р. кафедрою германської філології Сумського держуніверситету за редакцією А. В. Прокопенко видано найновіший в Україні курс лекцій, присвячений історичним проблемам перекладознавства «Історія перекладу та перекладацької думки: Англія, Німеччина, Америка, Україна». [2]

Основну увагу курсу сконцентровано на творах, які перекладалися, на особистостях, які здійснювали переклади, і на теоретичних принципах перекладу, яких дотримувалися перекладачі.

Історичні аспекти перекладознавства найповніше висвітлені в *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, виданої в 1998 р. під редакцією Мони Бейкер. [3] Колектив титулованих авторів представляє цілісний аналіз динаміки перекладознавчих процесів від Давніх часів до сучасності і охоплює не лише Європейську і Американські традиції, а й надбання митців з Азії та арабських країн.

2006 року Оксфордським видавництвом представлено монографію Даніела Вайсборта *Translation—Theory And Practice: A Historical Reader*. [4] В центрі дослідження є зіставний аспект, коли порівнюється якість перекладів відомих текстів, таких як Біблія чи поеми Гомера, здійснених у різні історичні епохи. Представлено аналіз сучасних стратегій перекладу та їхній зв'язок із попередніми концепціями.

На популярному науковому сайті *doaj.org* періодично з'являються публікації з вузких аспектів історичного перекладознавства, зокрема стаття Себастьяна Брока, присвячена аналізу прийомів перекладу, популярних в епоху Античності: *Aspects of Translation Technique in Antiquity*. [5]

У зазначених джерелах представлено інформацію переважно описового характеру, що класифікує історичний матеріал, однак не розкриває тих причин, що лежали в основі поступового розвитку або й революційних змін в певних аспектах перекладознавства.

Формулювання цілей статті

Мета дослідження – простежити мотиви, через які змінювались критерії вибору перекладацьких стратегій в різні історичні епохи.

Виклад основного матеріалу

В XVI ст. Мартін Лютер здійснює переклад Біблії розмовною німецькою мовою за допомогою літературознавчої моделі і в такий спосіб ламає неписану залежність способу перекладу від жанру вихідного тексту. Причиною такого рішення стало прагнення Лютера донести зміст Святого писання до якомога більшої кількості вірян мовою, що була їм звична і зрозуміла. Цей крок викликав чи не найпалкішу дискусію серед гуманітаріїв та теологів щодо вибору лінгвістичної або вільної перекладацької моделі. В XIX ст. в академічній праці Ф.Шлеєрмахера «Про різні методи перекладу» [6] представлено ретельний аналіз двох методів, і вибір, на думку автора, все ж таки залежить від жанру першоджерела. Ф.Шлеєрмахер залишається на боці лінгвістичного перекладу і наводить думку, що поєднання двох методів при перекладі одного тексту є таким, що спотворює зміст і форму оригіналу. Відомо, що німецькі романтики дотримувались протилежного погляду, вочевидь через те, що вони ставили перед собою нові естетичні орієнтири, силу і яскравість яких був здатен відтворити лише вільний переклад.

З розвитком перекладознавства, як прикладного, так і теоретичного, індивідуальний вибір моделі перекладу починає зумовлюватись інтуїцією, естетичними уподобаннями перекладача а також очікуваннями цільової аудиторії. П.Кулішеві, палкому прихильнику послівного методу, не вдалося переклад Біблії. Мова святого писання є досить символічною, метафори пронизують всю її тканину, через це зміст в багатьох місцях є двозначним або навмисно не чітким. Послівний переклад руйнує таку багатошаровість оригіналу, і текст із жанру притчі конвертується в текст жанру інформативного. Натомість поезія Байрона, ідіостиль і поетика якого великою мірою збігався з ідіостилем П.Куліша, відтворена ним еквівалентно в руслі базових прийомів вільної моделі. Психологічні риси та індивідуальна творчий почерк перекладача призвели до неумисної зміни перекладацької моделі.

З розвитком демократичних процесів в європейських суспільстві, коли читати починає не лише шляхта, а й широкий загал, цільова аудиторія починає диктувати вимоги до перекладацьких моделей. Так, І.Франко, власне, не перекладав, а «популяризував» зарубіжну літературу серед українського селянства і заради такої мети міг жертвувати точністю перекладу. Його переклади здійснено за канонами літературознавчої моделі, з елементами переспіву.

Перша половина XX століття відзначається революційним розвитком і лінгвістики, що, в свою чергу, дає новий імпульс розвитку перекладознавства. Ретельно вивчається взаємозв'язок категоріального апарату обидвох дисциплін, предмет дисциплін набуває точнішого визначення. Мовознавство поділяється на види, чільне місце серед яких посідає когнітивна лінгвістика, а перекладознавство на - «типи». В центрі уваги науковців опиняється не просто текст, а об'ємніше й складніше поняття дискурсу. Аналізується, відповідно, не просто мова, а мовлення й комунікація взагалі. Вибудовується чіткіша ієрархія комунікативних рис текстів. Перекладацькі засоби вважаються адекватними, якщо вони є достатніми для еквівалентного відтворення не лише мовних, а й комунікативних особливостей.

Починаючи з другої третини століття перекладацькі теорії долучаються до категоріального апарату психології: вчені намагаються зазирнути у так звану «чорну скриньку» перекладу, тобто зробити предметом аналізу не лише результат, а й процес перекладу. Започаткований французькими перекладознавцями такий підхід набув концептуально оформлених обрисів у працях німецьких дослідників – спочатку А. Нойберга, який уперше ставить механізм перекладу в центр аналізу, і згодом – Х. Крінгса, що запропонував оригінальну методу вивчення «внутрішніх перекладацьких проблем». Метода дозволяє повніше зрозуміти особливості

перекладацького процесу з точки зору його глибинних психологічних законів і «наперед», шляхом певного передбачення результатів, напрацювати точніші рекомендації щодо методів і прийомів роботи сучасного перекладача.

В перекладознавчих студіях кінця ХХ-початку ХХІ ст. нових розвідок щодо суто лінгвістичної теорії перекладу ми не знайшли. Натомість культурологічна модель набуває все більшої ваги серед дослідників, вона розгалужується, уточнюється її внутрішня структура. Одночасно зростає кількість наукових досліджень, що пропонують більш деталізовані класифікації моделей перекладу. До прикладу, дослідник із Швейцарії під німом Mathieu наводить класифікацію аж з шести видів перекладу [7]. Кількісну диверсифікацію можна збільшувати нескінченно, але це хибна метода «множення терміну», а не аналізу наукової категорії. Природі перекладу як феномену, що існує на стику гуманітарних дисциплін відповідає метод корегування структури двочленної моделі. Зокрема, це стосується розробки прийомів доместикації.

Паулін Гасіор в роботі «Підкорення східноєвропейського звіра» [8, р.147-163] торкається проблеми ставлення представників західних культур до культур Центральної Європи, і як таке ставлення впливає на прагматику перекладу художніх творів. Ознайомлення англомовного читача з культурою і філософією героїні роману О.Токарчук «Дім денний, дім нічний» вимагає від перекладача періодичного застосування досить сильних компенсаторних прийомів на рівні вузького контексту і заміни стилістичної образності. Один із невеличких розділів роману взагалі було вилучено. На думку перекладача він є неперекладним, оскільки представляє роздуми героїні-авторки про особливості мовного втілення гендерності у польській мові. П. Гасіор вважає стратегії «доместикації» оригіналу стосовно адресата, особливостей цільової психології естетично виправданими, оскільки це надасть змогу західному читачеві побачити обличчя «дикої» східноєвропейської культури у вираженому, нехай і лінгвістично неточному, навіть скороченому аспекті.

Американський дослідник Генрі Вітлеслі в роботі «Транспозиція форми» [9] розрізняє три типи перекладацької доместикації: переклад, адаптацію і транспозицію (переспів). Для досягнення потрібної еквівалентності при перекладі слід враховувати, в першу чергу, статичне співвідношення між двома мовними системами (оригінальної і цільової мов) і вже потім – поетичні особливості оригінальної літератури і літератури, на яку здійснюватиметься переклад; цільову аудиторію і базові елементи художньої структури (в першу чергу – сюжет і протагоніст). Ці фактори є динамічними і їхня вага в естетичній системі художнього твору є меншою. Генрі Вітлеслі зауважує, що в умовах сучасного культурного розвитку США все більшої популярності набуватиме прийом переспіву оригінального твору. Така модель дозволяє поєднати прагматичний і, до певної міри, естетичний зміст оригіналу у яскравій і швидко зрозумілій адаптаційній формулі, що властива цифровій епосі.

На стику перекладознавства, риторики і культурології виникла нова дисципліна - комунікативна прагматика, що вивчає механізми прямого чи опосередкованого впливу на співрозмовника та аудиторію. Такі зміни в науковому апараті зумовлені, в першу чергу, бурхливим зростанням кількості інформації, що обробляється і передається різноманітним адресатам. Сама інформація, в художньому, публіцистичному і, особливо, стилі Ай-ті технологій чим далі набуває «постмодерністського» забарвлення. Тексти само цитуються, містять насичені алюзіями, різноманітні стилістичні засоби; їхній наратив змінюється зі статичного до динамічного, містить як прямі, так і імпліцитні мотивації тощо. Нові «мозаїчні» тексти потребують таких же нових засобів відтворення, що зберігатимуть лінгвістичну трансформаційність, прагматичну варіативність і культурну відповідність.

Культурологічна концепція чи «теорія скопосу» отримала обмежене застосування в найновіших перекладацьких студіях, тоді як прагматична набула подальшого розвитку в працях оксфордських науковців Д.Спербера і Д.Вілсона [10]. Спираючись на концепцію імплікатур П.Грайса, вони розробляють теорію комунікативної релевантності, що ставить в центр повідомлення суб'єктивний ступінь відповідності повідомлення певному феномену реальності в певному часі. Міра релевантності визначається параметрами адекватності, відповідності, необхідності а також можливості застосування. Параметри необхідності і можливості застосування не належать до лінгвістичних дисциплін. Переклад, таким чином, дещо посувається в площину психолінгвістики, і навіть етики, все більше віддаляючись від своїх родових лінгвістичних ознак. Ще одним об'єктивним фактором, що впливає на такий процес є так званий «інформаційний вибух». Через незвичну надмірність інформації у сьогоденні автори прагнуть за будь-яких умов виділитись, аби їх помітив читач. Денотативна інформація і навіть художня образність частини текстів набирають характеру реклами, агресивної нав'язливості. Тексти все частіше містять невербальні засоби вираження. Тому сучасний перекладач повинен застосовувати нестандартні сполучення прийомів для відтворення згаданої «нав'язливості» сучасного дискурсу. Все частіше йдеться про норми перекладу не як про комунікативні чи лінгвістичні процеси, а як про особливості взаємодії між людьми.

А.Честерман, до прикладу, розрізняє професійні норми і норми очікування (professional and expectancy norms).[11] Перекладачі кожної країни виробляють власні національні стратегії, а читачі щодо перекладених текстів мають власні перспективи, зумовлені перш за все культурними стандартами нації. Результат перекладацької діяльності так чи інакше буде оцінено з точки зору обидвох норм. Норма сьогодні є настільки об'єктивне поняття, скільки й суб'єктивне, адже являє собою умовні та змінні суспільні домовленості.

В одній зі своїх останніх праць *Exploring Translation Theories* [11] Ентоні Пім пропонує загальну класифікацію перекладацьких теорій в якій відтепер істотне місце посідає концепція суспільної домовленості. Він доводить, що навіть поняття еквівалента, до якого ми звикли і яке традиційно розглядаємо як центральне, сьогодні втрачає свою актуальність на користь норм очікування. Для прихильників традиційної еквівалентності в кожній мові існує найближчий еквівалент для кожного елемента тексту. На думку А. Піма такий підхід є не досить адекватним, раціональніше буде говорити про «направлену еквівалентність», за якої один текст може мати кілька різних еквівалентів іншою мовою, залежно від намірів перекладача. Еквівалентність це суто теоретичне поняття, що допомагає оцінити конкретні перекладацькі рішення, однак воно не може бути центральним концептом теорії перекладу. По суті, стверджуючи що переклад є еквівалентним оригіналу, ми говоримо, що переклад нас задовольняє, а не те, що його виконано відповідно до строгих норм теорії перекладу. Це пов'язано перш за все з двома обставинами - тексти в епоху електронних носіїв інформації втрачають ту стабільність яку вони мали в друкарську епоху, а гуманітарна наука сьогодні значно менш схильна до однозначних теорій.

В перекладі офіційного стилю взагалі - все більшу й більшу роль грає поняття «локалізації». Фірма, що випускає якийсь програмне забезпечення з документацією до нього, створює в якості основного продукту текст не якоюсь певною мовою (хоча в реальності, звичайно, ці первинні тексти пишуться англійською), а глобальну версію, яка надалі зазнає локалізації для кожної національної аудиторії. Переклад тексту виступає як лише частина такої локалізації разом, наприклад, з перерахунком сантиметрів в дюйми, зміненням формату дат валют тощо. І первинні тексти також не завжди будуть ідентичними, тому що в різних країнах різні умови гарантії і обслуговування.

Таким чином, будь-який переклад письмового тексту є окремим комунікативним актом, причому цей акт вважається вторинним щодо акту оригінального, який мав місце в оригінальному культурно історичному середовищі. Кожен акт комунікації покликаний виконати одну або кілька мовних функцій, причому інформативна функція виступає лише однією в ряду інших, до яких належать передача емоцій, підтримання контакту, спонування до дії, створення естетичного враження тощо.

Сприйняття тексту читачем описується в сучасному перекладознавстві за допомогою об'єктивних когнітивних закономірностей. До прикладу, імпліцитність інформації важить не менше, аніж слово, як і в граматиці відсутність закінчення не менш важлива, ніж його наявність. Істотною є прагматична роль кожного стилістичного засобу. Читач складає уявлення про текст не тільки з того, що сказано, але й з того, як саме це сказано. Переклад комунікативного акту сьогодні може вважатися еквівалентним, якщо він виконує ті основні функції, які ставили перед собою за мету учасники первинної комунікації. Точне відтворення первинної комунікації в іншому середовищі є неможливим, проте перекладач прагне дати читачеві в цільовому контексті максимально повне та точне уявлення (чи наближення) про первинну комунікацію.

Однією з ключових стратегій представлення початкового контексту є розкриття (експлікування) імпліцитної інформації. При цьому імпліцитна інформація може бути прихована в структурі мови (бути лінгвістично імпліцитною), а може бути обумовлена контекстом (бути контекстуально імпліцитною), ставлення перекладача до двох видів імпліцитності буває різним. Її розкриття сприяє розумінню оригінального тексту тоді, коли зусилля, витрачені читачем засвоєння цієї інформації, виправдовуються значно вірнішим і повним розумінням всього тексту, попри втрати оригінальної структури.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Сучасні перекладознавці вважають, що значення тексту відтворюється читачем кожного разу при прочитанні тексту, тому не завжди доводиться говорити про якесь єдине, для всіх однакове значення, яке відтворено в перекладі. Скоріше, можна говорити про відповідність читацького розуміння початковим намірам автора або принаймні про сумісність цього розуміння, адже текст з часом починає набувати нових значень в нових культурних та історичних контекстах. Така сумісність стає обов'язковим компонентом поняття еквівалентності і вважається основною етичною вимогою до перекладача. Переклад неминуче щось втрачає проти оригіналу, тому перекладач перебуває в ситуації постійного вибору: що втратити, а що зберегти. Цей вибір здійснюється за допомогою ієрархічно вибудованої системи пріоритетів, яку перекладач визначає на початку своєї роботи, з огляду на замовника перекладу та з урахуванням думок та уявлень цільової аудиторії. Отже, динаміка розвитку перекладацького процесу націлена на певний відхід від стратегій традиційного лінгвістичного перекладу і все активнішого залучення засобів з галузі культурології і прагматики. Для сучасної теорії комунікації переклад є розумінням феномену, хто і для кого перекладає, тому в центрі уваги часто опиняється не текст, а адресат.

Література

1. Кальниченко О. Історія перекладу та думок про переклад у стародавні часи навчальний посібник для студентів 5 курсу факультету іноземних мов освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр/спеціаліст» денної форми навчання / О. А. Кальниченко. - Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 184 с.
2. Історія перекладу та перекладацької думки: Англія, Німеччина, Америка, Україна : конспект лекцій / укладач А. В. Прокопенко. Суми : Сумський державний університет, 2018. 87 с.

3. Routledge Encyclopedia of Translation Studies by M.Baker. London: Routleg, 1998. 667 p.
4. Roger T. Bell. Translation. Theory And Practice: A Historical Reader. London: Longman, 1993. 464 p.
5. <https://doaj.org/article/a84991f0afe548bda99de6d81979bfe8>.
6. http://arkhiv.nua.kharkov.ua/images/stories/Kafedri/Kaf_Teorii_I_Praktiki_Perevoda/Publikacii/Kalnichenko/Znachennja_traktatu_Shlejermakhera.PDF
7. <https://culturesconnection.com/6-contemporary-theories-to-translation/>
8. Antoinette Fawcett. Translation: Theory and Practice in Dialogue. New York: Continuum, 2009. 229 p.,
9. <https://www.translationdirectory.com/articles/article2374.php>
10. Dan Sperber, Deirdre Wilson. Relevance: Communication and Cognition. Oxford: Blackwell, 1986. 331 p.
11. Chesterman. Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins, 1997 in Anthony Pym. Exploring Translation Theories. London: Routledge, 2010. p. 74-75.

References

1. Kalnychenko O. Istoriia perekladu ta dumok pro pereklad u starodavni chasy navchalnyi posibnyk dlia studentiv 5 kursu fakultetu inozemnykh mov osvitho-kvalifikatsiinoho rivnia «mahistr/spetsialist» dennoi formy navchannia / O. A. Kalnychenko. - Kh. : KhNU imeni V. N. Karazina, 2013. 184 s.
2. Istoriia perekladu ta perekladatskoi dumky: Anhliia, Nimechchyna, Ameryka, Ukraina : konspekt leksii / ukladach A. V. Prokopenko. Sumy : Sumskiy derzhavnyi universytet, 2018. 87 s.
3. Routledge Encyclopedia of Translation Studies by M.Baker. London: Routleg, 1998. 667 p.
4. Roger T. Bell. Translation. Theory And Practice: A Historical Reader. London: Longman, 1993. 464 p.
5. <https://doaj.org/article/a84991f0afe548bda99de6d81979bfe8>.
6. http://arkhiv.nua.kharkov.ua/images/stories/Kafedri/Kaf_Teorii_I_Praktiki_Perevoda/Publikacii/Kalnichenko/Znachennja_traktatu_Shlejermakhera.PDF
7. <https://culturesconnection.com/6-contemporary-theories-to-translation/>
8. Antoinette Fawcett. Translation: Theory and Practice in Dialogue. New York: Continuum, 2009. 229 p.,
9. <https://www.translationdirectory.com/articles/article2374.php>
10. Dan Sperber, Deirdre Wilson. Relevance: Communication and Cognition. Oxford: Blackwell, 1986. 331 p.
11. Chesterman. Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins, 1997 in Anthony Pym. Exploring Translation Theories. London: Routledge, 2010. p. 74-75.